

Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları

AYŞE BETÜL ÇELİK

Bu yazıda etnik çatışmalar¹ sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunların çözümü için üretilen mekanizmalar incelenecektir. Bu mekanizmalar, çatışma sonrası siyaset ortamının yeniden yapılanmasından çatışmanın nüksetmesine yol açacak nedenlerin önlenmesi/ortadan kaldırılmasına kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Yazıda etnik çatışmaların süreci ve sonralarında ortaya çıkan ve çözülmesi gereken konular irdelenecek ve bu sorunların çözümünde siyaset bilimi ve uyuşmazlık çözümü bilim dallarının önerdiği yöntemler ve siyasi yapılar tartışılacaktır. Yazının amacı etnik çatışmaların kaynağı ve sürecinde siyaset bilimince önerilen bu mekanizmalarla uyuşmazlık çözümü literatürünün konuya getirdiği yeni açılım ve yaklaşımların konuşturulması, birbirlerini tamamlayan yaklaşımların tartışılmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'deki Kürt meselesi örnek alınarak konu incelenecektir.

¹ Bu bölümde İngilizce'de kullanılan "conflict" terimi çatışma ve uyuşmazlık terimleriyle değiştirilmiştir. Değişik seviyelerdeki "conflict"ler genel bir referans olarak uyuşmazlık olarak adlandırılmış, özellikle şiddet içeren etnik uyuşmazlıklara referansta çatışma kelimesi tercih edilmiştir. "Conflict Resolution" literatürü, Sabancı Üniversitesi'nin master programı yoluyla Türkçe'ye Uyuşmazlık Çözümü olarak da geçtiği için literatüre bu şekilde referans verilmiştir.

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünya siyasetinde etnik çatışmalar konusu büyük bir yer edinmeye başlamıştır. Gene aynı dönemde ulus-devletler, kendi sınırları içindeki etnik cemaatlara yaklaşımlarında, uluslararası kurumların ve uluslararası toplumun etkilerini her zamankinden daha kuvvetli olarak hissetmeye başlamışlardır. Uluslararası toplum, etnik çatışmalarının nedenleri ve çözüm yollarına çoğunlukla demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinde yaklaşmıştır. Bununla birlikte tüm bu gayretlere rağmen etnik çatışmalar dünya siyaset gündeminin üst sıralarında yerini korumaktadır. 2000'li yıllarda yükselişe geçen etnik sorunlar yanında, etnik çatışma sonrası sorunlarla uğraşan ve şiddetin nüksetmesinden korkulan durumlar da bulunmaktadır.² Öyleyse etnik çatışmaların açmazları nelerdir ve uyumsuzluk çözümü literatürü konuya ne tür farklı yaklaşımlar getirmektedir? Özellikle çatışma sonrası dönemlerde, bu yeni literatür, ne tür yeni yaklaşımlar sunmaktadır? Çalışma konuları içerisinde etnik çatışmalara da yer veren siyaset bilimi ve uyumsuzluk çözümü yaklaşımları bilgi üretmede birbirlerini nasıl tamamlayabilirler? Bu bölümde bu sorulara hem teorik açıdan hem de Türkiye'de Kürt meselesini örnek alarak pratik açıdan yaklaşacağız.

SOSYAL BİLİMLERİN ÇALIŞMA ALANI OLARAK ETNİK KİMLİK VE ETNİK ÇALIŞMALAR

Etnik çatışmalar sosyal psikolojiden sosyolojiye, antropolojiden siyaset bilimine, coğrafyadan uluslararası ilişkilere kadar birçok sosyal bilimler alanının çalışma konusu içerisinde yer almaktadır. Hem içerdiği konular hem de sunulan yaklaşımlar açısından çok geniş bir alandır. Ayrıca, etnisite³ bir kimlik meselesi olarak kişiler arası ilişkilerden uluslararası ilişkilere kadar geniş bir yelpazede çalışılabilir. Örneğin sosyal psiko-

2 Örneğin, Bosna ve Kosovo çatışma-sorunları dönemi yaşamakla birlikte uluslararası toplum buralarda yeniden nüskedecek bir çatışmadan korkmakta (Ranswley, 2007). Yine, İspanyadaki Bask sorunu uzun süre uykuda kalmış, son yıllarda tekrar nüksetmiştir.

3 Etnisite kelimesi Yunanca aşiret, ırk, halk anlamına gelen *ethnos* kelimesinden gelmektedir.

loji etnisiteyi bir bilişsel/algısal ve motivasyonel süreç olarak tanımlar ve bu süreçte bireylerin kimlik tanımlamalarının nasıl geliştiğini inceler. Kimlik oluşumunda bireyin kendi ("biz") ve diğerleri ("onlar") hakkında yargılarını, kalıplaşmış rollerini, davranışlarını ve bunların nedenlerini çalışır (Örneğin, "Almanlar çok disiplinlidir" "Fransızlar züppedir" vb). Grup üyelerinin tarihsel tecrübeleri, kendi kimlikleri ve "karşıt" olarak tanımladıkları gruplar hakkında görüşlerini etkiler. Mesela geçmişte yaşanan travmatik bir olay ("seçilmiş travma",⁴ Volkan, 1999) "karşıt" grubu ebediyen "düşman" pozisyonuna koyabilir. Sosyal coğrafya (mesela sosyal ya da coğrafi izole olma durumunda) da bu kalıplaşmış düşüncüyü güçlendirebilir. Benzer şekilde, siyasal süreçler, kimlikler arasındaki sınırları keskinleştirebilir. Dolayısıyla, etnisiteyi bir kimlik oluşumu olarak tanımlayıp çalışmak aslında disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir.

Sosyal bilimlerde özellikle 70'li ve 80'li yıllarda destek gören primordialist yaklaşımlar (Smith, 1981; van der Berghe, 1981); yani etnik kimliğin tek başına bireyler arasındaki farklılıkları vurguladığı, dolayısıyla etnik çatışmaların ana nedeni olduğu varsayımı artık pek kabul gören bir yaklaşım değildir. Bu ekolün karşıtı instrumentalizm ekolü (Deutsch, 1961; Horowitz, 1985; Gurr, 1993; Connor, 1994) ise etnik kimliklerin tek başına bir sorun oluşturmadığı, ancak çeşitli bağlamlarda öne çıktığı ve çatışmalara yol açabildiğini savunmaktadır. Bu görüş artık sosyal bilimlerdeki çoğu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu alanda hâlâ tartışılan konuların başında ise etnisite nedir ve hangi siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılanmalarda diğer kimliklerden (örneğin vatandaşlık kimliğinden) daha öne çıkar sorusu gelmektedir.

4 Vamik Volkan tarafından literatüre katılan bu kavrama göre, gruplar kendi kimliklerini tanımlarken geçmişteki nesillerin yaşadığı savaş, soykırım, yenilgi gibi travmatik bir olay grup sonrası korku, aşağılanma, mağdur olma gibi duyguları öne çıkarabilirler. Bu mağdur edilmişlik duygusu grubun kimliğinde baskın ve merkezi bir konuma oturabilir ve iktidardakiler tarafından sürekli beslenir, tarih yazılımlarında öne çıkarılabilir ve grupların "diğerleriyle" ilişkisini tanımlayabilir. Travmatik olaylar gerçek olabildiği kadar abartılmış da olabilirler.

SİYASET BİLİMİ VE YAPISAL YAKLAŞIMLAR

Etnik çatışma konusundaki literatür çoğu sorunun kökeninde kültürel olarak kendini farklı tanımlayan grupların aynı çatı altında (ulus-devlet) yaşamak zorunda olmalarını gösterir (Horowitz, 1985; Connor, 1994). Siyaset biliminin konuya yaklaşımında ortaya çıkan ilk soru neden bazı etnik cemaatlerin bu ortak çatı altında siyasi olarak hareketlendiği ve neden değişik etnik grupların siyasi hareketlilikleri arasında farklılıklar olduğudur. Bu nedenler kabaca “iç” ve “dış” etkenler olarak ikiye ayrılabilir. İç nedenler iki alanda kendisini göstermektedir: Etnik grubun özellikleri ve etnik grubun içinde yaşadığı ulus-devletin siyasi yapılanmaları. Bir başka deyişle, iç nedenler etnik grupların siyasi hareketlilik potansiyeli ve de grubun devletle ve diğer gruplarla ilişkileri ile ilgilidir (Gurr ve Harff, 1994). Bu anlayışta, etnik grubun toplum içerisindeki desteği, siyasi hareketlenmesindeki maddi destekler ve görünürlülük, etnik grubun liderliğindeki değişimler (ılımlı/radikal liderler) ve grubun siyasi istekleri (kültürel haklardan ayrılığa kadar geniş bir yelpazede) hangi boyutlarda siyasi hareketliliğe dönüşmüştür sorularına cevap aranır. Etnik grubun yaşadığı ayrımcılık, grup kimliğinin kuvveti ve etnik grup bireylerinin birbirlerine bağlılığı etnik çatışmaların şiddetiyle doğru orantılıdır (Gurr ve Harff, 1994, 86). Gene iç nedenler içinde sayabileceğimiz etnik grubun içinde bulunduğu siyasi sistem (demokratik/otoriter vb.) ve etnik gruba uygulanan devlet şiddeti de etnik çatışmalarla doğru orantılıdır (Gurr ve Harff, 1994, 86).

Etnik çatışmaların çıkışındaki “dış” nedenler olarak milliyetçi etnik grupların yurtdışında kurduğu ittifakları ve bunların iç ve dış siyasete yansımalarını sayabiliriz⁵ (Gurr ve Harff, 1994, 86). Siyaset Bilimi, etnik grupların dünyanın başka yerlerdeki gruplarla ilişkilerini inceleyerek diğer yapılanma modellerinin (örneğin Bask modeli) benzerlik ve farklılıklarını çalışır (Kirişçi ve Winrow, 1997). Uluslararası İlişkilerde son zamanlarda öne çıkan Realist yaklaşımlar, etnik grupla-

5 Örneğin Kürt sorununda PKK'nın kamplarının olduğu Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerinin bu konu üzerinden nasıl şekillendiği ya da Kürtlerin yine azınlık olarak yaşadığı Irak'taki Kürt kesimi etkileyen siyasi oluşumların Türkiye'deki Kürtleri nasıl etkilediğini çalışılır.

rın özellikle kuvvetli ya da kuvvetlenen devletlere karşı bir koz olarak kullanılacağını da iddia eder.⁶

Bariş çalışmalarının kurucularından sayılan Sosyolog Johan Galtung'a göre şiddet doğrudan, yapısal ve kültürel olmak üzere çeşitli boyutlarda ortaya çıkabilir. Galtung'un doğrudan şiddet diye nitelendiği ve gözle görülen şiddetten (ölüm, işkence vb) farklı olarak yapısal şiddet gruplar arasında eşitsizliklere yol açacak şiddettir ve bu şiddet doğrudan şiddete yol açabilir; hatta ondan daha yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Yapısal şiddet, iktisadi ve siyasi yapılanmalarla bir bireyin ya da grubun gelişmesine engel olur (Galtung, 1969). Örneğin, etnik gruplar için maddi (iş, konut vb) ve manevi (statü vb) kaynaklara ulaşmada eşitsizlik ve siyasi temsil yollarının kapanması, yapısal şiddete örnek verilebilir. Kültürel şiddet ise toplum içerisinde bir kesimin kültürel hegemonyasını oluşturmasıyla ortaya çıkar ve çoğunlukla semboller ve söylemlerle toplumsal yer edinir (Galtung, 1990).

Siyaset bilimi etnik çatışmaların nedenlerini ve siyasi kurumlarca çözüm yollarını inceler. Bu alanın etnik çatışmaları açıklamada literatüre kattığı birçok teori vardır. Bunları kısaca hatırlamak siyaset biliminin önerdiği çözümleri ve çatışma sonrası yapılanmaları anlamak için de yararlı olacaktır:

1. Modernleşmenin çelişkili sonuçları: Etnik sorunlar ve milliyetçilik üzerine yazılan ilk çalışmalardan bu yana modernleşmenin etnik sorunlarla ilişkisi çelişkili olarak irdelenmiştir. Bazı modernleşme teorisyenleri toplumların modernleşme sürecinde kentleşme, endüstrileşme, laikleşme, taşıma araçların artması sonucu kolay ulaşım ve ekonomik gelişme sonucunda etnik grupların arasındaki eşitsizliklerin giderileceğini ve etnik kimliklerin zayıflayacağını, dolayısıyla etnik sorunların azalacağını iddia etmişlerdir. Mesela Deutsch (1969) *Nationalism and its Alternatives (Milliyetçilik ve Alternatifleri)* kitabında modernleşmenin etnik kimlikleri eriteceğini iddia etmiştir. Bu yaklaşım

6 Örneğin Çağaptay (2007) Kürt meselesinin açmazlarından biri olarak Türkiye'nin komşularının PKK'yi Türkiye'ye karşı bir müzakere aracı olarak kullanılmasını gösterir. Mesela Suriye uzun yıllar Türkiye'nin su "silahına" karşı sınırlarında PKK'yi barındırmıştır.

bir zamanlar Batı'da yaygın olarak benimsenmiş Pota/ Eritme Kazanı (*Melting Pot*) yaklaşımıyla aynıdır.

Öte yandan modernleşmenin etnik sorunlara yol açacağını iddia edenler, "modernleşen" grupların etnik kimlikleri sayesinde toplumun siyasal ve sosyo-ekonomik kaynaklarından (yararlanmak için yarışacaklarını, bunun da etnik grupların birbirleriyle çatışması olasılığını artıracaklarını söylemişlerdir (Rothschild, 1981; Newman, 1991; Esmann, 1994; Connor, 1994).

2. Göreli yoksunluk: Enstrümantal bir yaklaşım olan ama kökeni sosyal-psikolojiye dayanan göreli yoksunluk teorilerine göre etnik sorunların temelinde gruplar arasında var olan, ya da var olduğu sanılan⁷ yoksunluk yatar. Ted R. Gurr'ın ünlü çalışmasına göre (1970), grupların toplumda olmayı arzuladıkları yerle (*value expectations*) buraya ulaşmayı sağlayacak kaynaklar (*value capabilities*) arasında büyük bir fark olduğunda; yani, etnik grup kendini sosyo-ekonomik katmanlaşmada hak ettiği yerde görmediğinde "yoksun" hisseder. Daha da önemlisi bu yoksunluğun nedeninin siyasal olarak güçlü olan grubun ürettiği politikalar olduğunu düşünür. Sonuçta da bu yoksunluk hissi etnik grubun isyan etmesine, şiddete dayalı siyaset üretmesine ya da ayrımcı hareketlere girişmesine yol açar. Gurr'a göre bunun olması için dört adım gereklidir: 1) İnsanların yoksun olduklarının farkında olmaları; 2) Bu yoksunluğun herkesçe değil sadece kendi gruplarınca yaşandığının farkına varmaları; 3) Bunun bir haksızlık/eşitsizlik olduğu fikrini geliştirmeleri ve 4) Bunun değiştirilmesinin tek yolunun siyasal hareketlenme olduğunu düşünmeleridir. Gurr daha sonraki yazılarında da (1993) bu göreli yoksunluğun oluşmasına ön koşul olarak grupların önce ekonomik ve siyasal ayrımcılık yaşamaları gerektiğini belirtmiştir.

3. İç Sömürgecilik: Bu teori 1970'lerde Marksist yaklaşımlardan türemiştir. İngiltere'deki İngiliz ve Kelt ilişkilerini inceleyen Mic-

⁷Görelî yoksunluk teorilerine göre yoksunluk mutlak olmak zorunda değildir. Zamanla değişen ya da sadece etnik gruplar tarafından var olduğu sanılan eksiklikler ve baskın grup arasındaki farklar da yoksunluk hissi uyandırabilir.

heal Hecter'e (1975) göre etnik sorunların temelinde ulus-devlet içinde oluşan ve bir grubun diğerinin kültürel ve siyasal olarak sömürmesiyle oluşan merkez (*core*)- çevre (*periphery*) ilişkisi yatmaktadır. Ulus-devletlerin kaynak dağılımında bir grup diğerlerine göre kültürel, siyasi ya da ekonomik olarak yoksun bırakılırsa ve bu yoksun bırakılma tamamen kültürel farklılıklardan kaynaklanıyorsa, bu bir kültürel iç sömürü yaratır. Bu görüşte, eğer sisteme maddî kaynaklar sağlayan ve çevreyi oluşturan etnik grup siyasal olarak başka bir grubun hâkimiyeti altındaysa er ya da geç bunun farkına varacak ve siyasal olarak hareketlenecektir.

Bu teorilerden de anlaşılacağı üzere siyaset biliminde etnik sorunlar yapısal yani güçlü grup-zayıf grup arasındaki ilişkilerin toplumsal ve siyasal olarak eşitsiz kurulmuş olması ve sürdürülmesiyle açıklanır. Dolayısıyla da etnik sorunların çözümü olarak eşitliği tekrar kuracak siyasal yapılar önerilir. Devlet etnik sorunların çatışmaya dönmesi için veya çatışmalar sonrası nüksedebilecek şiddeti önleyebilmek amacıyla çeşitli yollara başvurabilir. Bunlardan bazıları asimile etme, kültürel ve coğrafi izolasyon gibi demokratik olmayan ve çoğu zaman şiddete dayalı yöntemler olduğu gibi demokratik koruma, siyasal gücün paylaşımı gibi demokratik çözümler de olabilir. Bu konuda yapılan birçok araştırma şu demokratik siyasal yapılanmaların etnik sorunların çıkışını ve yükselişini engelleyeceğini savunmaktadır:

• **Federal yapılanmalar:** Literatür, federal yapılanmaların üniter sistemlere oranla etnik çatışmaları ehlileştirmedi daha başarılı olduğunu savunmaktadır (Horowitz, 1985). Federal sistemler özellikle coğrafi olarak yoğunlaşmış grupların belli alanlarda otonomi kazanmasını (mesela vergilendirme, dil kullanımı, vs.) dolayısıyla kendilerini bu alanlarda özerk hissetmelerini sağladıkları için etnik çatışmaları önleyici kabul ediliyorlar (Forbes, 1994). Merkezi sistem bazı konulardaki karar mekanizmalarını (örneğin devletin dış politikası) eyaletlere kesinlikle bırakmasa da etnik gruplar bazı alanlardaki otonomiye yeterli bulabilir ve ayrılıkçı politikalar yerine ulus-devlet sınırlarında barışçıl yaşamayı seçebilirler. Mesela Kanada'da Fransızca konuşulan

Quebec eyaletinin vatandaşları 1995 yılında yapılan referandum sonucu yüzde 49,60'a karşı yüzde 50,39 oy oranıyla federal sistem içinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sav, özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşünden sonra akademisyenler arasında eleştiriler almış olmakla birlikte, etnik çatışmaların çözümünde, hâlâ üniter devlete oranla daha yapıcı bir sistem olarak görülmektedir.

• **Parlamentar sistemler:** Parlamentar sistemler gücün tek elde yoğunlaşmasına neden olan Başkanlık sistemlerine göre etnik sorunlarla başa çıkmada daha başarılı olmaktadır. Başkanlık sistemi, parlamenter sistemlere göre daha hızlı karar alma ve istikrarlı bir sistem oluşturmasına rağmen parlamenter sistemler gücün dağılması ve yüksek temsile yol açtığından sayıca az grupların temsilde daha avantajlı bir yapılanma sunuyor.

• **Nispi seçim sistemleri:** Etnik sorunların siyasi yapılanmalarla çözümünde ve çatışma sonrası yeniden yapılanmada seçim sistemlerinin de etkisi büyüktür. Yapılan çalışmalar etnik sorunların ve çatışma sonrası şiddetin önlenmesinde demokratik ve katılımcı seçimler kadar Reyhler ve Paffenholz, 2001) toplumun her kesiminin temsiline sağlayacak bir seçim sisteminin öneminden bahsederek. Bu anlamda daha önceki çalışmalar mutlak çoğunluk sistemine oranla nispi seçim sisteminin etnik grupları daha çok tatmin ederek onların şiddet ya da ayrımcı hareketler yerine demokratik katılımı seçtiklerini ortaya koymaktadır. Nispi temsil sistemi oransal temsile yani bir partinin seçimde aldığı oyun aynı oranda parlamentoya yansımaya dayalı bir sistemdir. Bu sistem çoğunluk kadar azınlığın⁸ da temsiline izin verdiği için daha adil, parlamentoda siyasi partilerin artması ve dolayısıyla hükümetin istikrarsızlığına neden olabileceği için de istikrarsız bir model olduğu iddia edilir (Nohlen, 1996). Öte yandan mutlak çoğunluk sistemine dayalı seçim sistemlerinde kullanılan oyların yarısından fazlasını alan aday veya

aday listesi seçimi kazanmış olacağından kuvvetli iktidarın doğmasına ve çoğunluk dışında verilen oyların temsiline engellenmesine yol açar (Norris, 2002). Öte yandan siyaset bilimciler, bu genel varsayımın doğru olması yanında "çoğunluk sisteminin ve nispi temsil sisteminin siyasi etkilerinin büyük ölçüde söz konusu ülkenin sosyo-politik yapısına bağlı olduğunu" da iddia ederler (Nohlen, 1996).

Ayrıca seçim sistemleri kadar seçimlerde uygulanabilecek baraj oranı da etnik grupların temsilde önemlidir. Özellikle etnik grupların coğrafi olarak bir bölgede yoğunlaştığı ama ülke genelinde az oranda olduğu durumlarda ülke çapında uygulanan baraj sistemi etnik grupların temsiline engelleyebilir.

Bu konuda literatürde iz bırakmış isimlerden Lijphart, çok etnikli toplumlarda barışçıl yaşamın kuralı olarak oydaşmacı demokrasiyi (*Consociational democracy*) önermektedir. Kavramsal olarak oydaşmacı demokrasi devlet yönetiminde alınan kararların oy çokluğuna göre değil oybirliğine göre alındığı bir sistemdir. Bu sistemde önemli olan tek bir baskın grubun oluşmasının engellenmesidir. Lijphart'a göre yönetici kesimin bölünmüş bir siyasi kültürü daha istikrarlı demokrasiye döndürdüğü bir sistem olan oydaşmacı demokrasinin olmazsa olmaz dört unsuru vardır: Büyük koalisyonlar, nispi temsil sistemi, bölümsel/segmental otonomi⁹ ve karşılıklı veto sistemi.¹⁰ Oydaşmacı demokrasinin ana özelliği her kesimden temsilcinin karar verme mekanizmalarına dahil edilmesidir (Lijphart, 1977). Siyaset biliminin sunduğu oydaşmacı demokrasi gibi siyasi yapılanmalar hem etnik sorunların önlenmesi hem de çatışma sonrası dönemlerde daha istikrarlı siyasi ortamın hazırlanması bağlamlarında sunulan çözüm önerileridir. Diğer bir deyişle, siyaset bilimi etnik çatışmaların çıkış nedenlerine ve hangi safhalarda olduğuna bakmaksızın etnik sorunlara çözüm reçetesi olarak bu grupların siyasi kurumlara demokratik katılımlarının kolaylaştırılmasını çözüm olarak önermektedir.

⁸ Etnik gruplar mutlaka sayısal olarak azınlık değildir. Etnisite ve azınlık kavramları sayısal olarak değil güç ilişkisine bakarak tanımlanırlar. Örneğin beyazlar Güney Afrika'da siyahlara oranla daha az olmalarına rağmen iktidarı ve tüm güç odaklarını ellerinde tuttukları için siyahları azınlık konumunda tutmuşlardır.

⁹ Lijphart bunu toplumsal gruplara bazı alanlarda verilen otonomi olarak tanımlıyor (1977).

¹⁰ Lijphart'a (1977) göre bu toplumu etkileyecek önemli konularda her toplumsal grubun veto hakkının olması anlamına geliyor.

Çatışma sonrası dönemde yaşanan sorunlara çözüm olarak siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürlerinden şu sorulara yanıt aranır: Çatışma sonrası barışın kalıcı kılınmasında hangi siyasi sistemler ve yapılanmalar çatışma sonrası barışın kalıcı kılınmasında daha verimli sonuçlar üretir? Etnik çatışma uluslararası ilişkileri nasıl etkilemiştir ve tekrar barışçıl süreçlere dönülmesi nasıl mümkün olur? Eğer etnik çatışma uluslararası kurum ya da devletlerin üçüncü taraf olarak konuya dahil olmasıyla sonuçlanmışsa yeni dönemde bu aktörlerin rolü ne olacaktır?

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanı etnik çatışmalara daha çok yapısal yaklaşır. Yani bu iki sosyal bilim alanı etnik çatışmaların önlenmesi ve çözümünde hangi siyasi sistemler ve uluslararası yaklaşımlar daha başarılı olmuştur sorusuna yanıt arar. Diğer bir deyişle etnik çatışmaların çözülmesi ve önlenmesi, toplumların barışçıl bütünleşmesi ve bunu sağlayacak sosyal ve siyasi kurumlarının yapılarının güçlendirmesiyle ilintilidir. Bu anlamda, ister devletler isterse Birleşmiş Milletler (BM) ya da Avrupa Birliği (AB) gibi devletler üstü kurumlar üçüncü taraf olarak etnik sorunların çözümüne dahil olduklarında insan hakları uygulamaları, kültürel özgürlükler, örgütlenme hürriyeti ve benzeri konularda devletlere baskı uygulayabilirler.

Elbette ki, insan haklarına saygı, siyasi kurumların demokratikleşmesi, daha katılımcı siyasi ortamın ve grup haklarının sağlanması çatışmaların aşılması, hem de çatışma sonrası ortamlarda şiddetin önlenmesinde etkilidir. Fakat bir o kadar önemli mesele de çatışma sırasında yitirilen güvenin onarılması, çatışma sırasında oluşmuş ve alıplaşmış “düşman” algılarının değişmesidir. Kısaca, toplumsal ilişkilerin niteliğinin düzeltilmesidir. Diğer bir deyişle, siyasi kurumlar ne kadar demokratik ve katılımcı bir ortam hazırlarsa da devlet ve birey, etnik grup ve “diğerleri” arasındaki ilişkileri sağlam ve güvenilir temellere oturtmadıkça barışın tesisi sürekli olamayacaktır. İşte bu noktada siyaset biliminin yaklaşımına tamamlayıcı olarak uyuşmazlık çözümününün yaklaşımına bakmak yararlı olabilir.

UYUŞMAZLIK ANALİZİ VE ÇÖZÜMÜNÜN ETNİK ÇALIŞMALARLA YAKLAŞIMI

Uyuşmazlık Çözümü alanında bir kısım etnik sorunlar “dikbaşı” (intractable) “sürekli zarar veren” (protracted) “barışa ayak sürüyen” olarak tanımlar (Kriesberg vd. 1989, Azar, 1990). Siyaset biliminde olduğu gibi yapısal bir perspektifle kısıtlı olarak konuya yaklaşmayan uyuşmazlık çözümü literatürü, bu dikbaşı sorun karşısında başarılı olabilecek ve çatışma içerisinde bulunmuş tarafların ilişkilerinin yeniden tesisini sağlayacak süreçleri çalışır. Bu süreçler hem makro hem de mikro olarak çalışılabilir. Yani, daha yapıcı ilişkilerin tekrar kurulması için gerekli kurumsal yapılanmaları (makro seviye) ve bozulan ilişkilerin tamiri için gerekli olumlu algılarla, karşılıklı güvenin ortaya çıkmasını sağlayacak diyalogların oluşmasını (mikro seviye) inceler. Uyuşmazlık çözümü etnik sorunlardaki tarafların gözüyle sorunu anlamının ve çözümler üretmenin önemini vurgular. Bu süreçte tarafların dar görüşlerini açarak onlara çözüm alternatifleri üretilebilecek üçüncü tarafların rolleri de önemlidir.

Uyuşmazlık çözümü literatürünü diğer literatürlerden ayıran en önemli fark, çatışmaların çözümünün ancak sorunun kökenine inerek ve tarafların uzlaşması sonrasında yapılması gerektiğini, bunun da ancak konuyla ilgili tüm aktörlerin ve/veya üçüncü taraflar/aktörler arabuluculuğuyla yapılan müzakereler, sorun-çözümü çalıştayları (*problem-solving workshops*) ya da yerel toplumsal çözüm yollarından (*community-based approaches*) geçtiğini iddia etmesidir. Bunun nedeni ise bu sorunların doğasını ve sorunlara müdahil olan aktörlerin pozisyonlarını ve ihtiyaçlarını anlamının, etnik sorunların çözümünde sürebilir çözümler üreteceğidir (*durable solutions*).

Fakat etnik çatışmaların çoğunun merkezinde asimetrik ilişkiler olduğu için bu mekanizmaların oluşturulması oldukça zordur. Crocker vd. (1992) etnik sorunun temelinde devletin egemenlik hakları ve grupların tanınma sorunu gibi çelişkili iki konu olduğundan taraflar arasında açık bir iletişim sağlanmasının zor olduğunu belirtmektedir. Özellikle devlet-etnik grup çatışmalarında güçlü taraf olan devlet her-

hangi bir etnik grubun temsilcisini –hele ki şiddete başvuruyor ve ayrılıkçı söyleme yöneliyorsa– “taraf” ya da muhatap olarak kabul etmeyebilir. Devletin bu tür yaklaşımı zaman içinde değişebilse de (Kuzey İrlanda ve İspanya örneklerinde olduğu gibi), devletlerin genel tavırı bu sorunun bir iç mesele olduğunu iddia etmek ve bu konularda ayrılıkçı gruplarla ve/veya üçüncü taraflarla müzakere masasına oturmak yönündedir.

Uyuşmazlık Çözümü literatürüne göre, üçüncü taraflar,¹¹ tarafları bir araya getirecek güce sahip olabilirler. Uyuşmazlığın doğasını değiştirecek ve tarafların tek tek sahip olmadığı kaynaklara (bilgi, teknoloji gibi) sahip olabilirler ve barışı kalıcı yapabilmek için gerekli olan güvenceleri temin edebilirler. Buradaki ana amaçlardan biri de taraflar arasındaki güven sorunlarından ve önyargılardan yara almış ilişkilerin yeniden tesisidir. Üçüncü taraf rolleri çatışmanın doğasına, bulunduğu safhaya (yükselme, zirve, uzlaşma, iniş¹²), şiddetin derecesine ve çatışmanın yaşandığı toplumun doğasına göre değişebilir. Uyuşmazlık Çözümü üzerine çalışan araştırmacılar, çeşitli seviyelerdeki uyuşmazlıklar için pek çok farklı müdahale seçenekleri ortaya koymaktadırlar (Fisher ve Keashley, 1991, 34). Uyuşmazlık Çözümü literatüründe Olumsuzluk Teorisi (*Contingency Teori*) olarak bilinen bu yaklaşıma göre, çatışmalardaki herhangi bir barışçıl müdahalenin verimli sonuçlar üretmesi için çatışmanın hangi aşamada olduğu ve ne tür sorunları barındırdığı dikkate alınmalıdır. Fisher ve Keashley’e göre taraflar arasındaki ilişkileri güçlendirecek danışma toplantıları (*consultation*) ya da sorun çözme toplantıları müzakere öncesi safhalarda kullanılabilecek bir üçüncü taraf yöntemidir. Çatışmanın şiddetinin arttığı dönemlerde ise taraflar arası düşmanlıkların azaltılması ve önemli konularda anlaşma sağlayabilmek için üçüncü tarafların güç kullanımlı arabuluculuk (*power me-*

diation) kullanmaları daha verimli sonuçlar üretecektir. İnişe geçen çatışmalarda durumun analizi için üçüncü taraflar tekrar danışmacı rolü oynamalıdır. Üçüncü tarafların rolü üzerine yazılan çalışmalardaki genel görüş, tek bir müdahale stratejisinin neredeyse her zaman başarısızlıkla sonuçlandığı; bu nedenle uzun dönemli uyuşmazlığı çözmeye hedefine odaklanmış koordineli bir dizi birbiriyle uyuşan ve birbirini izleyen stratejinin benimsenmesinin daha yararlı olduğudur (Fisher ve Keashley, 1990). Üçüncü tarafların çatışmanın taraflarına sunduğu alternatifler aslında taraf üzerindeki baskı güçlerine, taraflarla ilişkilerine ve çatışmanın çözümüne olan taahhütlerine göre değişir.

Çatışma sonrası, çatışmanın içeriği ve yapısına göre değişen çeşitli boyutlarda sorunlar ortaya çıkmaktadır (bkz. Tablo 1). Bunlar çeşitli boyutlarda incelenebilir: Bazıları siyasal, bazıları ekonomik, bazıları da sosyo-kültürel ve psikolojik sorunlardır. Çoğu zaman çatışma ölüm, insan hakları ihlali, çatışma bölgesindeki altyapının bozulması gibi sonuçlarla iz bırakır. Çatışma sonrası dönemde de ilk olarak bu sorunlara, yani çatışma yaşanmış bölgelerin ekonomik olarak yeniden canlandırılması ve çatışmalı ilişkilerin tekrar yaşanmasını önleyecek siyasi yapıların kurulmasına öncelik verilir. Hâlbuki bir o kadar önemli sorunlardan bazıları eski militanların topluma geri kazandırılması, yerinden edilmiş kesimin geriye dönüşü destekleyecek sosyal, ekonomik ve siyasi yapıların oluşturulması, daha önce ayrımcılığa uğramış kesimlerin itibarının iadesi ve çatışmanın taraflarının ve çatışmadan etkilenenlerin tekrar diyaloga girebilmesi ve en önemlisi tüm bu sürecin insan hakları alanında sorunsuz aşılanmasıdır. Yeniden yapılanma, barışın korunmasını sağlayacak kurumların oluşturulmasını, bu kurumların devamlılığının ve insan güvenliğinin kalıcı kılınmasını, çatışmış grupların bir araya getirilmesini sağlayacak mekanizmaların devreye girmesini gerektirir. Bu da ancak bu kurumlar ve çatışmaya taraf olmuş grupların birbiriyle tekrar güven ve iyi algılar üzerine kurulmuş bir ilişkiye girmeleriyle sağlanır.

Lederach, çatışma içindeki aktörleri ve konuları liderlik seviyeleri açısından tanımlar. Liderlik üç ayrı derecede ortaya çıkar: Üst-seviye, orta-seviye ve taban. Üst seviyedeki aktörler, siyasi, askeri ve ça-

11 Uyuşmazlık Çözümü’nde üçüncü taraflar, çatışmada doğrudan taraf olamayan ama getireceği kaynaklarla çatışmanın çözümüne yardımcı olabilecek kişiler, devletler ya da kurumlardır.

12 Uyuşmazlık Çözümü terminolojisinde bu safhalar başka isimler de almaktadır. Mesela Fisher ve Keashley (1990) bu safhaları tartışma (*discussion*), kutuplaşma (*polarization*), ayrışma (*segregation*) ve tahrip (*destruction*) olarak sıralar. Bu safhaların ve değişik üçüncü taraf rollerinin detaylı analizi için bkz. bu kitapta Esra Çuhadar Gürkaynak’ın makalesi.

TABLO 1
Çatışma Sonrası Ortaya Çıkan Sorunlar

Ekonomik	Politik	Sosyo-kültürel	İlişkisel
Altyapının zarar görmesi ya da tamamen yok olması	Siyasi kurumların zarar görmesi ya da otoriter sistemlerin oluşması	Dağınık nüfus (ülke içinde yerinde olmuş gruplar ve/ya da mülteciler)	Devlet-vatandaş güvensizliği
Yavaşlayan kalkınma süreci	Katılımcı olmayan siyasi sistem	Muhalif grup ilişkileri	Toplumsal kutuplaşma
Mülkiyet ile ilgili uyumsuzluklar	İnsan hakları ihlalleri	Zayıflayan sosyal doku	Toplumlar arası düşman algılarının artması
Kaynakların mevcut ekonomik altyapıdan çekilmesi (yasal olmayan ekonominin ortaya çıkması)	Hukuk üstünlüğünün ortadan kalkması - meşruluk problemleri	Zayıf sosyal yardım: Eğitim, sağlık vb.	
Ekonomik bütçe-deki dengesizlik (savunma kaleminin ağırlıklı kazanması)	Silahlı muhalefetin varlığı	Sosyal dengesizlik (cinsiyet)	

tışmanın doğasına göre bazen de dini liderlerden oluşur. Orta seviye-deki aktörler liderlik pozisyonları doğrudan üst seviyedeki güç hiyerarşisine bağlı olmayan fakat bu seviyedeki aktörleri etkileyebilecek insanlardır. İş, eğitim ya da ziraat alanındaki saygın önderler genellikle bu seviyedeki aktörlerden sayılır. Tabandaki aktörler kitlelerle, sivil toplum kuruluşları (STK) çalışanlarıyla ve sağlık işçileriyle doğrudan bağlantı içinde çalışırlar (Lederach, 1997). En kapsamlı barış çalışmaları aynı seviyedeki aktörlerin birbirleriyle ve değişik seviyedeki aktörlerle iletişim halinde ve koordineli çalışmalarıyla başarılı olabilir (bkz. Şekil 1). Bu anlamda barış çalışmalarında üst seviye aktörleri kapsa-

ŞEKİL 1
Barış Çalışmalarında Aktörler

Lederach 1997'den alınmıştır.

Not: Kademeler, aşağı doğru indikçe etki alanları artar. Yani, 1. Kademe liderliğin etki alanı 3. Kademe liderliğe oranla daha dardır.

yan liderler diplomasisi (*Track One Diplomacy*) kadar orta ve alt seviyeyi kapsayan ve vatandaş diplomasisi (*Citizen's Diplomacy*) olarak da bilinen İkinci Kanal Diplomasi (*Track Two Diplomacy*) de önemli yer tutar. Vatandaş Diplomasisi çatışmaya taraf olmuş ya da çatışman etkilenmiş tüm kesimlerin çeşitli aktivitelerle bir araya getirilip karşılıklı güven ortamının oluşturulmasını hedefler. Geniş bir yelpazede yer alan bu aktiviteler, STK'lar, yerel liderler ve bireylerarası ilişkileri bazen birebir bazen üçüncü tarafların arabuluculuğuyla resmi olmayan etkileşimlerle ve diyaloglarla çözümünü hedefler. Taraflar arası ekono-

mik ve kültürel değişim programlarından, diyalog gruplarına, barış eğitimlerinden sorun çözme çalıştaylarına kadar birçok aktivite bu yelpaze içerisinde sayılabilir.

Bu konuda Uyuşmazlık Çözümünün önerdiği bir başka mikro ve makro yaklaşım sosyal psikoloji ve hukuk alanı esas olmak üzere yine çeşitli sosyal bilimlerden beslenen toplumsal mutabakat yaklaşımıdır (*reconciliation*). Özellikle çatışma sonrası alanlarda ortaya çıkan toplumsal mutabakat yaklaşımı, şiddet yaşamış toplumların şiddet dönemini kapatırken yeni şiddete yol açacak faktörlerin ortaya çıkmasına engel olacak mekanizmaları içerir. Mutabakat, Louis Kriesberg tarafından şöyle tanımlanıyor: Baskıcı bir ilişki yaşamış ya da birbirleriyle yıkıcı bir ilişkide bulunmuş tarafların koşulları en azından “minimal”de kabul edilmiş bir ilişkiye girmeyi ya da böyle bir ilişki kurmayı kabul etme süreci.

Bu sürecin dört boyutu vardır: a) Gerçek, b) Adalet, c) Af dileme/Affetme, d) Kişi ya da grup güvenliği (Kriesberg, 2001, 48). Toplumsal mutabakat, barış inşasının nihai hedefidir. Bu da, tarafların güven üzerine dayandıkları yeni bir ilişki geliştirmeleriyle oluşur. John Paul Lederach toplumsal mutabakatı “gerçek ve af dileme/affetmenin bir araya geldiği; adaletle barışın birbirlerini öptükleri bir buluşma alanı” olarak tanımlar (Lederach, 1999, 53). Bu sebeple, toplumsal mutabakat tüm bu dört süreci de içermelidir. Kalıcı barış ve toplumsal mutabakat için taraflar bir araya getirilmeli, barışçıl ve güven verici ilişkiler kurmalarını yeniden sağlanmalıdır.

Açıkçası, toplumsal mutabakat son derece zor ve yavaş işleyen bir süreçtir. Bu süreç, çok çeşitli şekillerde olabilir. Yukarıda bahsi geçen ilguların değişmesi ve güven artırıcı mekanizmalar kadar adaletin temini için gerekli ulusal süreçlere de girilebilir. Adalet ve barışın yeniden oluşturulması Güney Afrika ve Latin Amerika örneklerinde görüldüğü ekilde Hakikat Komisyonları yoluyla olabileceği gibi toplumsal hafızanın çatışmalı alanlarda yeniden kurulmasını sağlayacak küçük projelere (mesela belli bir toplumsal olaydaki gerçeklerin gösterilmesi ve haklılığa uğramışların anılması için yapılan müzeler) de olabilir. Bu süreç-

TABLO 2
Etnik Çalışmaların Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü
Yöntemlerince Karşılaştırılması

	Etnik sorunların nedenleri üzerine (Etnik sorunlar üzerine üretilen) teoriler	Çözüm önerileri
Siyaset Bilimi	<ul style="list-style-type: none"> - Modernleşmenin getirebileceği gruplar arasındaki eşitsizlikler ve bu eşitsizlikleri giderecek demokratik siyasi yapılanmanın eksikliği - Etnik grubun diğer gruplara oranla kendini “yoksun” hissetmesi - Ulus devlet içerisinde bir grubun diğer grubu ekonomik, kültürel ve siyasi olarak sömürmesi 	<ul style="list-style-type: none"> - Federal yapılanmalar - Parlamenter sistemler - Nispi seçim sistemleri - Büyük koalisyonlar - Segmental/Bölümsel otonomi - Karşılıklı veto sistemi - İnsan hakları ve kültürel haklara saygı - Demokratik siyasi kurumlar - kısaca, yapısal çözümler
Uyuşmazlık Çözümü	<ul style="list-style-type: none"> - Çatışmanın tarafların birbirleriyle uyumsuz ve diğeri tarafından kabul edilemez ihtiyaçlarının olması - Çatışma sırasında oluşmuş ve kalıplaşmış düşman algıları - Toplumsal kutuplaşma 	<ul style="list-style-type: none"> - Taraflar arası yapıcı ilişkilerin geliştirilmesi ve yıkılan güvenin tekrar tesisi - Düşman algılarının yıkılması - kısaca ilişkisel çözümler

lerde önemli olan barışçıl ve kalıcı çözümlerin ancak çatışma içerisinde bulunmuş grupların/kişilerin bu yüzleşmeyi gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirme sürecinde olmasıyla ilintilidir.

TÜRKİYE'DEKİ KÜRT SORUNUNA UYUŞMAZLIK ANALİZİ VE ÇÖZÜMÜNDEN YENİ BİR BAKIŞ

Giriş bölümünde anlatıldığı üzere Soğuk Savaş'ın bitimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılışı etnik konuların dünya politikalarında daha belirgin bir yere sahip olmasına neden oldu. Etnik çatışmaların öne çıkardığı insan hakları ihlalleri gibi yerel konuların küreselleşmesi dışında özel-

likle etnik grupların sınır bölgelerde yaşadığı durumlarda ülkelerarası sınır meseleleri ve mülteci hakları gibi konular da etnik çatışmaların sadece ulus-devlet sınırları içinde çalışılmaması gerektiğini bir kere daha gösterdi.

Türkiye, özellikle 1990'lı yıllarda artan insan hakları problemleri ve "Kürt Sorunu" nedeniyle uluslararası toplumun dikkatini çeken ülkelerden biriydi. ANAP Hükümeti tarafından 1987 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) yapılan tam üyelik başvurusu sonrasında Türkiye'nin küresel topluma katılması söz konusu olması itibarı ile bu yıllar Türk siyasetinde bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Ayrıca, bu dönem ilginç bir şekilde Türkiye'nin Kürt meselesinde yaşadığı en sıkıntılı dönemin de başlangıcı olarak görülebilir. 1987'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) döneminin 2004'de son bulmasına kadar geçen dönem Kürt meselesinde toplumsal ve siyasal olarak en derin izlere sahiptir. Yine ilginç bir şekilde, 1999 hem Kürt meselesinde hem de AB sürecinde Türkiye için önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye 1999'da AB adaylığının kabulüyle yeni bir demokratikleşme sürecine girerken, PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla ve PKK'nın ateşkes ilan etmesiyle negatif barış¹³ dönemine girmiştir.

AB, özellikle Türkiye'nin birliğe adaylığının kabulünden sonra, Kürt meselesinde önemli değişimlere katkıda bulunmuştur. Bu süreç, idam cezasının kaldırılması ve Kürt milletvekillerinin hapis hanesinden çıkarılmaları gibi Türkiye'de önceden sorunlu sayılacak bazı siyasi değişimlerin başlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Kopenhag kriterleri,¹⁴ AB'nin çok güçlü bir şekilde ve sürekli olarak Türkiye ve diğer

aday ülkelerdeki bu tarz uyuşmazlıklarla başa çıkmada kullandığı önemli bir araç olmuştur. Türkiye'nin Kürt meselesi bağlamında, AB en çok insan hakları ihlalleri, azınlıkların kültürel hakları ve doğu ve güneydoğu Anadolu'daki olağanüstü halin kaldırılması konularında baskı uygulamış ve Avrupa Komisyon Türk demokrasisindeki yapısal problemlere ilerleme raporlarında atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda, AB, birliğe üyeliği bir "ödül" (havuç) olarak sunarak genelde demokratikleşmeyi bu konu çerçevesinde de Kürt meselesi içerisinde bazı haklar konusunda Türkiye'ye ilerleme sağlatmıştır.

AB'nin Türkiye'ye adaylık sürecinde yaptığı baskılar Kürtlerin bazı kültürel haklar elde etmesine yol açmıştır. Eylül 2001'de TBMM, anayasanın 10. maddesinin değiştirilmesi konusundaki önergeyi kabul etmiş, böylece Kürtçe yayına izin verilmiştir. 2003 yılı sonu itibariyle de altı il ve beş mücavir alandaki OHAL uygulaması kaldırılmıştır. Buna paralel olarak, medyada Kürtçe'nin okullarda öğretilip öğretilmemesi konusunda birçok makale yayınlanmaya başlamıştır. Bunu takiben, Nisan 2004'te Türkiye'de ilk özel Kürtçe kursları öğretime başlamış fakat zaman içerisinde yeterince kursiyer bulunamadığı gerekçesiyle çoğu kapanmıştır. Bu yolla, Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkçe dışındaki konuşulan diğer dillere, "lehçelere ve dialektlere" de kamu alanında kısıtlı da olsa yaşama hakkı tanınmıştır.

Bütün bu olumlu gelişmeler rağmen AB'nin tepeden (*top-down*), yapısal, makro ama konuyu aldırmandan ve ona teğet geçen yaklaşımı Kürt sorunun çözümünden 2007 itibarıyla kalıcı sonuçlara yol açmamıştır. Elbette bu dönemde Kuzey Irak'ta kurulan Kürt Otonom Devleti sonrası Türkiye'de ortaya çıkan olası Kürt ayrılıkçılığı endişeleri ve onu besleyen yükselen Türk milliyetçiliği AB'nin yaklaşımlarını baltalamıştır. Ama bu duruma ulaşmada bir başka neden de aslında etnik çatışmalarda makro çözümler dışında mikro yaklaşımları da içermesi gerekliliğidir. Ayrıca, Kürt sorununda son zamanlarda yükselen şiddet,

met sistemine sahip olan tüm üye ülkelerin ulusal kimliklerine saygı duyacaktır; 2) Birlik, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde garanti altına aldığı temel haklara saygı duyacaktır. Bu bağlamda, hukuk devleti prensibine ve azınlık haklarına saygı büyük önem taşımaktadır.

13 Bu kavram uyuşmazlık analizi terminolojisinde aktif şiddet eylemlerinin bittiği dönemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Negatif barışta şiddet ya da sıcak çatışma ortamı yoktur ama çatışmaya neden olan sorunlara değinilmediği sürece negatif barış dönemi yerini şiddete ve çatışmaya bırakabilir. Dolayısıyla bu dönem kırılmalı bir dönemdir. Pozitif barış ise çatışmanın nedenlerinin irdelenerek hem direkt hem de yapısal şiddetin ortadan kaldırılıp, adaletin tesis edildiği ve kalıcı kılındığı bir dönemdir (Galtung, 1985).

14 AB'ye giriş için her aday ülkenin yerine getirmesi gereken en önemli kriter demokrasidir. AB Anlaşmasının 1. Bölüm F Maddesi'ne göre; 1) Birlik, demokrasi prensibi doğrultusunda bir hükü-

AB gibi üçüncü tarafların her hastalığa aynı ilaç yaklaşımının; yani etnik sorunun doğası, tarafları, bulunduğu aşama ve çatışmanın yol açtığı sorunlar, ne olursa olsun demokratikleşme ve ulus-devletlere ceza-ödül (ya da havuç-değnek) mekanizmalarıyla yaptırım oluşturma yoluyla çözüm üretme mantığının işlemediğini göstermektedir.

Kürt sorununda 1999-2004 arası negatif barış süreci olarak tanımlayabiliriz. Özellikle 1999 sonrası barış dönemi için silahların susmuş olması önemli fakat boşa gitmiş bir süreçtir. Negatif barış sürecinde aşılması gereken sorunlara önerilen yaklaşımları birkaç başlık altında toplayarak sorunların neden çözüme ulaşamadığına bir bakalım:

a) **Yeniden yapılanma:** Daha önce de belirttiği üzere çatışmaların en gözle görülen sonuçlarından biri altyapının yıpranması ve doğal ekonomik kalkınma sürecinin bozulmasıdır. Her ne kadar çatışma sonrası süreçlerde öne çıksa da çatışma yaşamış bölgelerin ekonomik kalkınmasının geliştirilmesi ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü için gerekli altyapının sağlanması belki de en kolay ve en sorunsuz halledilebilecek sorunlardandır. Kürt meselesi çerçevesinde yeniden yapılanma çatışma yaşamış bölgelerin yol, su, kanalizasyon gibi altyapı ve okul, hastane gibi önemli eğitim ve sağlık kurumlarının yapılması ve köylerdeki hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin geliştirilmesi yönünde olmalıdır.

b) **Rehabilitasyon:** Çatışma yaşanan bölgelerde hayatın “normale” dönmesi, insan haklarına dayalı bir demokratik hukuk devletinin kurulması, toplumsal yaşamın ve bağlarının canlandırılması ve çatışmaya taraf olmuş kişilerin topluma entegrasyonu görece olarak daha zor ve uzun bir yoldur. Bunun için en önemli faktör bu bölgede yaşayan insanların güvenliklerinin sağlanması ve çatışma döneminin aşılacak silahlı kesimin topluma kazandırılmasıdır. Demokratikleşme, OHAL döneminin kalkması ve doğu ve güneydoğu Anadolu’da ekonomik kalkınmaya hız verilmesi, Türkiye’nin Avrupa’ya eklemleme yolunda adım atmaya başladığı bir alan olsa da silahsızlanma ve toplumsal entegrasyon alanı Kürt meselesinde aşılması zor safhalardandır.

c) **Toplumsal mutabakat:** Çatışmanın travmalarının atılması, barışın sürekli kılınması ve çatışmalı kesimler arasında diyalogun sağlanması ise bu yoldaki en engebeli alan. Toplumsal mutabakatın pürüzsüz aşılması zordur, çünkü çatışma yaşanmış her toplumda barışı istemeyen kesimler vardır. Fakat kalıcı barış, algıların değiştiği, güvenin sağlandığı ve adaletin temin edildiği bir toplum gerektirir. Kürt meselesinde ise devletin bireye, bireyin devlete duyduğu güvensizlik ve iletişimsizlik, sorundaki en önemli engellerden.

Türkiye’de, şu ana kadar Kürt meselesi ile ilgili üretilen politikalar konunun sadece sınırlı olarak ekonomik ve siyasal boyutuyla ilgilenmiştir. Ülkemizde şimdiye kadar üretilmiş politikalar genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun kalkındırılması ve kısıtlı bir bütçe ile köylerin bazı sorunlarının giderilmesini amaçlamıştır. AB süreciyle demokratikleşme, insan haklarının ve sınırlı derecede kültürel hakların korunması ile toplumsal rehabilitasyon alanlarında da bir ilerleme sağlanmıştır. Fakat belirtilmesi gereken nokta bu aşamaların Kürt meselesi özelinde değil Türkiye’nin AB sürecinde geçirdiği bir ilerleme olduğu ve algıların değişmesinden önemli bir değişikliğe yol açmadığıdır. Yazarın dört yıldır doğu ve güneydoğu Anadolu’daki alan araştırmaları sonucunda edindiği izlenim burada yaşayan Kürt vatandaşların devletin bu ilerlemeleri sorunun çözümüne yönelik değil AB süreci çerçevesinde ve isteksiz bir şekilde yaptığını düşünmeleri ve bu algının zaten güvensizlik üzerine kurulmuş ilişkilere sekte vurduğu yönündedir. Her ne kadar, AB özellikle Türkiye’nin aday olarak kabulünden sonra Türkiye üzerinde daha fazla baskı göstermiş olsa da, çatışma sonrası barış inşasındaki vizyonu, sorunun uzlaşma ögesini dahil etmekten çok yeniden ekonomik yapılanma ve belli bir derecedeki rehabilitasyon ile sınırlı görünmektedir. Bu durum; AB müdahalesinin sorun içinde yer alan taraflar arasında bir diyalog kurmak ve daha büyük çapta uzlaşma çabaları yaratmaktan ziyade daha çok bir yapısal müdahale yapmasında da kaynaklanmaktadır.

Kökü aslında çok gerilere dayanan ama 1984’te yeni bir süre-

ce giren Kürt meselesi, geçen 20 küsur senede ekonomik ve siyasi hayatımızda, toplumdaki ilişkilerimizde ve birey-devlet ilişkilerinde derin izler bırakmıştır. Çatışmanın yaşandığı doğu ve güneydoğu Anadolu'da kalkınmanın durması hatta gerilemesi, özellikle çatışmaların yaşandığı köylerde altyapı ve hizmetlerin bozulması, zorunlu göç yaşanan yerlerde toprak ihtilaflarının ortaya çıkması, çatışma yaşamış bölgelerin askerleşmesi, OHAL'den sivil hayata geçişte yaşanan zorluklar bölgede yaşanmış ve hâlâ yaşanan zorluklardan bazıları. Öte yandan, bu sorun özellikle zorunlu göç yaşayan kesimin Batı'daki metropollere yayılması ve buralarda işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla yüzyüze gelmesi ve yaşadıkları mahallelerde mahallenin eski sakinleriyle sağlıklı ilişkiler kurumamalarıyla medyaya bir sosyal sorun olarak da yansımıştır. Aslında çoğu zaman "Kürtlerin devletle sorunu" olarak algılanan Kürt meselesi, yaşanan çatışmalar yüzünden devlet bütçesinin çoğunun askeri harcamalara gitmesi, ülke çapında yaşanan insan hakları ihlalleri, Kürt meselesi de dahil olmak üzere toplumda tabu sayılabilecek konulara değinilirken fikir özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar (301. madde) ve özellikle 2005 sonrası yükselen Kürt ve Türk milliyetçiliği yüzünden gerilen toplumsal ilişkilerle bir toplumsal meseledir ve bu sorunlar tüm kesimlerde izler bırakmıştır. Bu izler içinde belki de en derin ve acılı olanları devlet ve vatandaşları arasındaki güvensizlik, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki kutuplaşma ve özellikle doğu ve güneydoğuda yaşanan toplum içi çatışmadır. Özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu'da ailesinden PKK'ya katılanlarla koruculuğu seçenler arasında en üst düzeyde yaşanan toplum içi çatışma 2005 sonrasında yaşanan çatışmalı ortamda tüm ilkeye yayılmaktadır.

Uyuşmazlık Çözümü literatürü, etnik çatışmaların kalıcı ve sürdürülebilir çözümlerinin ancak toplumun tüm kesimlerinin ortak ve katılımcı bir alanda çalışmasıyla üretilebileceğini gösteriyor. Kalıcı barış çalışmaları için ilk önce sorunun doğasının tartışıldığı çalıştaylar ve toplantılara ihtiyaç vardır. Çözüm projelerinin üretiminde bu kesimlerin ortak üretimi olan bir yol planı gerekmektedir. Uyuşmazlık Çözü-

mü eğitimleri¹⁵ birçok yerde, daha önce çatışma içinde bulunmuş kesimin tekrar barış ortamına getirilmesi ve huzur ortamının sağlanması için verimli sonuçlar üretmiştir.¹⁶ Her ne kadar Türkiye'deki sorun Türk-Kürt sorunu olarak yaşanmasa bile 2005'ten bu yana yaşanan gerginlikler ve Ekim 2007'de 8 Türk askerinin kaçırılmasıyla doruk bulan olaylar sonrası yükselen Kürt ve Türk milliyetçiliği ve bazı yerlerde yaşanan Kürtlere karşı ırkçı sayılabilecek tepkiler sorunun artık bu boyutta da yaşanabileceğini göstermiştir.

Kürt sorunu özellikle 1990'lardan sonra başlayarak akademik çalışmaların konusu olmaya başlamış ve 1999'dan sonraki daha demokratik ortamda çeşitli alanlarda akademisyenlerin ilgisini çekmiştir. Siyaset bilimi alanında Kürt sorunu daha çok Kürt hareketini ve Kürt meselesini oluşturan etkenler (Kirişçi ve Winrow, 1997), Kürt meselesine reaksiyon olarak yükselen milliyetçilik, devlet söyleminde Kürt sorunu (Yeğen, 1999), Kürt sorununun Türk iç siyasetinde (Özcan ve Yavuz, 2006) kamuoyunda nasıl yer aldığı (Somer, 2004) ve Türkiye'nin dış siyasetinde Kürt meselesinin yeri (Somer, 2004; Çelik, 2005) olarak inceleme alanı bulmuştur. Bu çalışmaların dikkat çektiği ortak nokta katılımcı demokrasinin ve insan haklarına saygının sorunun çözümünde en önemli adım olduğu ve AB katılım sürecinin bu alanda hatırı sayılır bir ilerlemeye yol açacağıdır. Fakat yukarıda bahsi geçen algı ve güvenle ilgili sorunların aşılmasına dair mikro çalışmalar henüz yapılmamıştır.

SONUÇ

Dünyanın dört yanında etnik sorunlar değişik nedenler ve değişik şiddet boyutuyla devletin, bölgelerin ve uluslararası kurumların ilgi alanındadır. Buna paralel olarak da etnik sorunların sosyal bilimlerin yoğun olarak çalışma alanında olması şaşırtıcı olmamalı. Fakat

¹⁵ Bu eğitimler hem ayrı ayrı "tarafalara" barışçıl yaklaşımları öğretmek ve güçlendirmek olarak verilebilir ya da sorun çözümü çalıştayları şekline çarpan tarafların başka kimlikler altında ortak çalışmaları öğretecek çalışmalar olabilir.

¹⁶ Örneğin Sri Lanka'da çeşitli uluslararası örgütlerin hem finansal hem de teknik olarak desteklediği projeler ve eğitimler Sinhalesse, Tamil ve Müslüman kesim arasında uyuşmazlıkların çözümünde ilerlemeler kaydedilmesini sağlamışlardır.

Türkiye'deki Kürt meselesine yaklaşımlarda bugüne kadar yapılan çalışmalar sadece sorunun siyasi yapılanmalarla çözümüyle ilgilenmiştir. Elbette ki, bu yaklaşımlar sorunun çözümü için son derece önemli reçeteler sunmaktadır. Fakat öncelikle, öneriler çözümlerin toplumun her kesiminin en azından minimalde benimsediği bir çözüm olduğu bilinmeli, çatışmaya taraf olmuş ve çatışmadan etkilemiş kesimlerin birbirlerine ve devlete karşı algılarının ve güvenlerinin iyileştirilmesi, çatışma dönemlerinde bozulan adaletin tekrar tesis edilmesi de makro siyasi yaklaşımlara bütünlüğü bir yaklaşım olarak düşünülmelidir.

Ayrıca uyuşmazlık çözümü literatürünün gösterdiği ipuçlarının biri de barış çalışmalarının her seviyede yürütülmesi gerektiğidir (Lederach 1997). Siyaset bilimi perspektifiyle yapılan çalışmalar ne yapıyor ki Lederach'ın orta seviye ve tabandaki aktörlerine dair yaklaşımlar sunmamaktadır. Hiç kuşku yoktur ki, siyaset bilimi dalı etnik sorunların çözümünde önemli açılımlar sunmaktadır. Ama Uyuşmazlık Çözümünün yeni analizleri ve teknikleri siyaset bilimiyle konuşmaya başladığında barış için daha kalıcı, sürebilir ve kapsamlı çözümler üretilecektir.

AYNAKÇA

- z, E., *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*, Dartmouth, Aldershot, 1990.
- Donnor, W., *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Rockner, C. ve Hampson, F. O. ve P. Aall, "Multiparty Mediation and the Conflict Cycle", C. Crocker, F. O. Hampson ve P. Aall (der.), *Herding Cats: Multiparty Mediation in a Complex World* içinde, USIP, Washington DC, 1999.
- Elk, A. B., "Transnationalization of Human Rights and Its Impact on Internally Displaced Kurds", *Human Rights Quarterly*, 2005, 27 (3): 969-996
- Ağaptay, S., "Can the PKK Renounce Violence", *Middle East Quarterly*, 2007, 14 (1): 45-52.
- Eutsch, K. W., "Social Mobilization and Political Life", *American Political Science Review*, 1961, 55: 493-514.

- Esman, M. J., *Ethnic Politics*, Cornell University Press, Ithaca, 1994.
- Fisher, R. J. ve Keashley, L., "The Potential Complementarity of Mediation within a Contingency Model of Third Party Intervention", *Journal of Peace Research*, 1991, 28: 29-42.
- , "Towards a Contingency Approach to Third Party Intervention in Regional Conflict: A Cyprus Illustration", *International Journal*, 1990, 45 (2), 425-453.
- Forbes, H. D., "Canada: From Bilingualism to Multiculturalism", L. Diamond ve M. F. Plattner (der.), *Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1994.
- Galtung, J., "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research*, 1969, 6: 167-191.
- , "Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Same Responses", *Journal of Peace Research*, 1985, 22: 141-158.
- , "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, 1990, 27: 291-305.
- Gurr, T. R., *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton, 1970.
- Gurr, T. R. ve Harff, B., *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview Press, Boulder CO, 1994.
- , *Minorities at Risk*, USIP, Washington DC, 1993.
- Hechter, M., *Internal Colonialism*, University of California Press, Berkeley, 1975.
- Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkeley, 1985.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G., *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kresberg, L., *Social Conflicts*, Prentice-Hall, New Jersey, 1982.
- , Northrup, T. A. ve Stuart J. Thorson (der.), *Intractable Conflicts and Their Transformation*, Syracuse University Press, Syracuse, 1989.
- , "Changing Forms of Coexistence", Mohammad Abu-Nimer (der.), *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice* içinde, Lexington Books, Lanham, 2001.
- Lederach, J. P., *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, United States Institute of Peace, Washington, 1997.
- , *The Journey Toward Reconciliation*, Herald Press, Pennsylvania, 1999.
- Lijphart, A., *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977.
- Newman, S., "Does Modernization Breed Ethnic Political Conflict", *World Politics*, 1991, 43: 451-478.
- Nohlen, D., "Seçim Sistemleri", *Türkiye ve Avrupa'da Seçim Sistemleri*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1996.
- Norris, P., "Ballots Not Bullets: Testing Consociational Theories of Ethnic Conflict, Electoral Systems, and Democratization", Reynolds A. (der.), *The Archi-*

- ecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management and Democracy* içinde, Oxford University Press, Oxford, New York, 2002.
- Reychler, L. ve Paffenholz, T. (der.), *Peacebuilding: A Field Guide*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 2001.
- Rawnsley, A., "We Risk Sleepwalking Into Another War in the Balkans: Neither Gordon Brown nor David Cameron is Talking About it, But there are Darkening Storm Clouds over Kosovo and Bosnia", *The Observer*, 18 Kasım 2007.
- Rothschild J., *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, Columbia University Press, New York, 1981.
- Smith, A. D., *The Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge University Press, New York, 1981.
- Somer, M., "Turkey's Kurdish Conflict: Changing Context and Domestic and Regional Implications", *Middle East Journal*, 2004, 58: 235-53.
- , "Resurgence and Remaking of Identity: Civil Beliefs, Domestic and External Dynamics, and the Turkish Mainstream Discourse on Kurds", *Comparative Political Studies*, 2005, 38: 591-622.
- Van den Berghe, P., *The Ethnic Phenomenon*, Elsevier, New York, 1981.
- Volkan, V., *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, Westview Press, Boulder, Colo., 1999.
- Yavuz, H. ve Özcan, N. A., "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party", *Journal of Middle East Policy*, 2006, 13: 102-119.
- Yeğen, M., *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Sonuç

NİMET BERİKER

Bu kitapta Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü Çalışma Alanı'nın ilgilendiği konuların birkaçını ele aldık. Kitaptaki makaleler bu çalışma alanını tanıtmak amacı ile yazılmadı. Asıl amaç, yazarların özgün araştırmalarından yola çıkarak Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü alanında var olan, kuramsal ve yöntemsel tartışmalara katkıda bulunmaktı.

Kitaptaki araştırmaların içerikleri ve sonuçları kabaca dört ana noktaya dikkat çekiyor. Çatışmaların evreleri ve müdahale yöntemleri kitapta üzerinde en sık durulan konulardan biri. Barışın veya çatışmanın evrelerine göre özel çözüm yöntem ve önerilerin önemi, Reşat Bayer, A. Betül Çelik ve Esra Çuhadar Gürkaynak ve Doğa Ulaş Eralp tarafından değişik bağlamlarda vurgulanıyor. Çatışmanın evrelerine yapılan bu vurgu, tesadüf değil.

Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, sosyal çatışmaların durağan bir olgu olarak değil, dinamik bir süreç olarak algılanması ve çalışılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı doğal olarak çatışma ve barışın evrelerini ve bu evrelere göre müdahale reçetelerini de içermektedir. Bu konu aynı zamanda uyuşmazlık analizi yaklaşımın-